

Др Александар Ђорђевић,
Асистент Правног факултета,
Универзитет у Нишу

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ ЧЛАНАК

UDK: 340.15:728](47)"04/14"

Рад примљен: 30.09.2013.

Рад прихваћен: 10.10.2013.

ДРЕВНОРУСКИ ГРАДОВИ КАО ДРУШТВЕНИ ОКВИР РАЗВИЈЕНОГ ПРИВАТНОГ ПРАВА¹

Апстракт: У раду аутор истиче значај постепеног настанка и еволуције древноруских градова у средњем веку као важан предуслов за развијеност приватног права. У средњовековним европским друштвима то није уобичајена појава. Руски феудализам био је посебан, будући да је у многим градовима постојао разгранат робно-новчани промет. Занатство и трговина били су на веома високом степену развитка још у IX и X веку. Важан трговачки пут од Северног мора до Константинополиса повезивао је све важније древноруске градове. Унутрашњи развој ових градова такође је допринео постепеном стварању економских основа које су условиле развијеност стварног и облигационог права средњовековне Русије. Међу многобројним древноруским градовима као најзначајније треба издвојити Новгород и Псков, као и престонице Кијев и Москву.

Кључне речи: древноруски градови, приватно право, феудализам, занатство, трговина, средњи век.

Средњи век и феудализам обележени су неразвијеношћу робно-новчаног промета и непостојањем тржишта уопште, што је за последицу имало непостојање развијених градских центара. За разлику од Римског царства и Византије, економија нових ранофеудалних европских држава била је неколико векова заснована на натуралној затвореној привреди, са претежно сеоском производњом. Развој градова у Европи отпочео је тек у XI-XII веку. У том погледу, Русија није нимало заостајала за Западом. Напротив,

djole@prafak.ni.ac.rs

¹ Рад је резултат истраживања на пројекту "Усклађивање права Србије са правом Европске уније", који финансира Правни факултет Универзитета у Нишу у периоду 2013-2018. године.

може се рећи да је у извесном смислу била и напреднија. Постоје подаци да су први стари руски градови увелико постојали још у IX-X веку.²

У читавој Европи се XI век сматра веком поновног обнављања, развоја и настанка нових градова. Уз италијанске, француске и немачке градове, постоје и градске средине у словенском свету, а посебно у Пољској, Чешкој и Русији. М. Н. Тихомиров оспорава тврдње појединих пољских и чешких истраживача о начину постанка градова на територији Западних Словена. Он се противи хипотезама да је развој словенских градова на територији Пољске и Чешке био условљен искључиво немачком колонизацијом. Насупрот тим теоријама, он износи тезу о самосталном развоју градова Западних и Источних Словена. Овај аутор истиче да ти градови ничу у срединама где претходно није било ни римских, ни византијских, ни германских насеобина и да они настају спонтано, као центри занатства и трговине. (Тихомиров, 1956: 5). Потврда његових размишљања јесте и чињеница да су древноруски градови од оснивања носили чисто словенске називе. Тешко је у таквим околностима и размишљати о пресудном значају страних утицаја на сам постанак тих словенских градова. Њих су основали Источни Словени. О древноруским градовима сведоче словенски, византијски и нормански извори. Веома је важно што је све то потврђено археолошким истраживањима спроведеним 50-тих година прошлог века.

Међу истраживачима ипак постоје извесна неслагања о узроцима постанка и свеобухватног развоја древноруских градова. Све полемике могу да се сведу на два супротстављена гледишта, делом опредељена и идеолошки. Представник буржоаске, такозване "дореволюционарне" историјске мисли, В. О. Кључевски, спољну трговину и важан трговачки пут од Северног мора до Константинополиса³ сматра одлучујућим чиниоцем постанка и развоја древноруских градова. (Ключевский, 1937: 123). Представник совјетске историографије, Б. Д. Греков, с друге стране, сматра да је земљорадња

2 Руски летописи дају несумњиво сведочанство о постојању 25 градова у том периоду. Међу њима се најзначајнијим сматрају Кијев, Новгород, Псков, Ростов, Полоцк, Смоленск, Чернигов, Изборск, Суздаљ и други градови. (Тихомиров, 1956: 13-14).

3 Трговачки пут који се у најстаријим историјским изворима називао "од Варјага до Грка". Ова формулација први пут је употребљена у *Повест временных лет*, тј. Повест минулих лета, Повест о древним временима или Први руски летопис, који је познатији као Несторов летопис, настао највероватније 1113-1115. године. (Оболенски, Оти: 64). "Варјази" представљају древноруски назив за Нормане, житеље Скандинавије који су имали одређену улогу у стварању прве руске државе. "Грци" су Ромеји, тј. становници Источног Римског Царства, односно Византије. Трговачки пут водио је од Балтичког мора, преко реке Неве и Ладолшког језера, реке Волхов, језера Иљмен, реке Ловате. После Ловате следио је сувоземни пут све до горњег тока Дњепра који се уливао у Црно море и водио до Константинополиса. (Лихачев, 1996: 144-145, 386-388).

била најважнији чинилац постепеног развоја градова и градског живота у средњовековној руској држави. (Греков, 1944: 250). У литератури постоји још једно, неутрално гледиште С. В. Јушкова који тврди да су древноруске градове оснивали кнежеви и бојари. (Јушков, 1939: 20-24).

М. Н. Тихомиров прихвата научне ставове Б. Д. Грекова и даље их разрађује тврдњом да градови настају у првом реду тамо где се развија сеоска привреда и у срединама у којима долази до одвајања трговине од занатства. По њиховом заједничком мишљењу, носиоци градског развоја су занатство и занатлије, а не трговци и трговина. У развијеним занатлијским срединама настаје градска околина која постепено тежи свом центру. По речима М. Н. Тихомирова, не треба потпуно искључити утицај трговине и важних трговачких путева, али им никако не треба дати главни значај у постанку и развоју старих руских градова. Као доказ он износи чињеницу да је највећа концентрација градова у раздобљу XI-XIII века присутна у областима Кијева, Перејаслава и Чернигова, односно у крајевима где је земљорадња била традиционално најразвијенија. Како даље тврди овај научник, занатска производња се постепено издвајала из земљорадње. Занатска производња била је кључан предуслов за изградњу градских "посада", занатлијских предграђа, а самим тим и за развој градова у древноруској држави. (Тихомиров, 1956: 58-63).

И поред научно утемељених ставова ових научника из совјетског периода, не треба ипак у потпуности одбацити становишта В. О. Кључевског о значају трговине, као ни размишљања С. В. Јушкова о кнежевско-бојарском утицају на настанак градова. Спољна трговина руских градова, а посебно трговачки пут од Балтичког до Црног мора у великој мери је утицао на развој, а раније и на само оснивање појединих средњовековних руских градова. Захваљујући трговини, а посебно размени добара са тада најразвијенијом и најбогатијом државом Византијом, дошло је до јачања економске основе северозападних руских градова (првенствено Новгорода и Пскова). Тај економски раст условио је у значајној мери и свеопшти развој руског северозапада. Реч је о градским срединама из којих иначе има највише извора приватног права. То посредно указује на ниво њиховог економског развоја, који је основа и за развијено приватно право, у првом реду за облигационо и стварно право.

И размишљања С. В. Јушкова не треба у потпуности искључити као основ за настанак и развој појединих древноруских градова. То се посебно односи на период освајачких ратних похода великих кијевских кнежева. Градови тада не настају широм Кијевске Русије као трговачки и занатлијски центри, већ као војна утврђења. Будући да се ранофеудална руска држава

у великој мери ослањала на освајачке ратове својих кнежева војсковођа, на појединим стратешки важним местима оснивају се војне насеобине које постепено прерастају у праве градове. Они настају као војне тврђаве, тј. као феудални дворци. С. В. Јушков тврди да је једина разлика од западноевропских замака била у томе што је древноруска војна тврђава била по правилу била дрвена и на обали реке. Таквих утврђења било је на десетине у готово свим европским средњовековним државама, а посебно у Русији XII века. (Јушков, 1939: 136). Можда тако и може да се објасни импозантан број градова у древној Русији од XI-XIII века.⁴ Међутим, и у тако насталим градовима су се током времена стварали предуслови за развијене друштвене и економске односе.

Још једна околност посредно је утицала на развој древноруских градова. Развој феудалних односа довео је до сталног напуштања бојарских поседа од стране зависних сељака, кметова. Они су са сеоских имања бежали управо у градове. За потребе сељаштва израђивали су пољопривредни алат и тако се постепено утапали у већ постојећи слој занатлија у древноруским градовима. (Тихомиров, 1956: 63-64).

У литератури постоје и мишљења о сличности древноруских градова и старогрчких полиса, као и древноруских градова и старог Рима. Међу првима је још у XIX веку такву хипотезу изнео А. Никитски. У једном од првих истраживања о историји древноруског града, овај аутор је истакао многе заједничке карактеристике античких градова-држава и средњовековних северозападних руских градова. Постоје велике сличности у политичком уређењу Атине у доба Клистена и државном уређењу Пскова из XIII века. (Никитский, 1873: 162). На основу те сличности, али и због других разлога, А. Никитски тврди да Кијевска Русија подсећа на античку Хеладу. Он закључује да су стари средњовековни руски градови попут грчких полиса државе, да имају посебно право и потпуну независност.⁵

4 По подацима преузетих из летописа, византијских и норманских списа, утврђен је укупан број градова. М. Н. Тихомиров је у посматраном периоду до XIII века набројао скоро 300 градова у Русији. Од тога, највећи број градова настао је XII веку (134), у временима ратних освајачких похода, али и међукнежевских сукоба. (Тихомиров, 1956: 36-39, 43).

5 У прилог те тезе треба истаћи још једну сличност грчких полиса и средњовековних руских градова. Познато је да су стари грчки полиси по читавом Медитерану оснивали своје колоније, тзв. *клерухије* путем којих су ширили хеленске обичаје, државно устројство, право, културу, језик и религију широм тадашње Европе. Руски градови имали су *пригороде*, реч потпуно непреводиву на савремени језик. Пригород је мањи град, град који је припадао старијем граду оснивачу. Древноруске пригороде могуће је, у извесној мери, поредити са старим античким колонијама. Преко пригорода су "градови-мајке" Кијевске Русије ширили свој утицај међу многобројним Источним

Ове занимљиве закључке А. Никитског разрађивали су даље научници буржоаског, тзв. "дореволюционарног" периода. Готово сви истраживачи наставили су његовим путем. Њихова заједничка основна идеја заснива се на теорији да су сви већи градови древноруских простора представљали посебне правне системе и центре окупљања руских земаља. (Владимирский-Буданов, 2005: 38-40), (Пресняков, 1938: 167).

Од новијих истраживања о древноруским градовима треба истаћи рад двојице научника, И. Ј. Фројанова и А. Ј. Дворниченка. (Фроянов, Дворниченко, 1988). У њиховој заједничкој студији анализирана су размишљања многих истраживача развоја древноруских градова. Они са жаљењем констатују да је у совјетском периоду историјска мисао значајно одступила од идеје древноруског града-државе изложеном у поменутом делу А. Никитског. Износећи ставове многих претходника, они делом прихватају тврдње старије, буржоаске генерације истраживача о древноруским градовима као градовима-државама. И. Ј. Фројанов и А. Ј. Дворниченко посебно истичу да се средњовековна руска државност и древноруско право морају посматрати кроз развој области чије су престонице били већи и значајнији градови. Свака област била је практично држава за себе и имала је сопствено и посебно право. Поменути истраживачи износе претпоставке да је древноруски град имао готово све битне државно-правне одлике још у веома раном периоду, у времену од IX-XI века. (Фроянов et al., 1988: 8-21).

Од свих руских средњовековних градова који су имали своју улогу у периоду XI-XV века, треба издвојити три града: Кијев, Новгород и Москву. Кијев као први центар древноруске државности по којем је и држава касније добила назив Кијевска Русија; Новгород као престоницу руског северозапада, најразвијенијег и најбогатијег дела средњовековне руске државе и јединог дела Русије који никада није пао под монголску власт; Москву као центар каснијег поновног окупљања руских земаља и ново стварање јединствене руске државе. Хронолошки посматрано, Кијев је примат имао све до средине XIII века, Новгород (и његов значајан пригород Псков) најзначајнији су градови у међупериоду од XII-XIV века, а Москва своју улогу добија тек у другој половини XV века. Посматрано кроз развој права, за кијевски период се везује Руска правда, за новгородско-псковску епоху Псковска судна грамота, а за почетак московског доба Судебник Ивана III Васиљевича.

Словенима. Новгород и Кијев су у имали најзапаженију улогу у њиховом оснивању. Дешавало се да током времена мањи град добије већи значај, па чак и да избори независност. Кијев је, због оснивања многих пригорода, у средњем веку носио назив "мајка свих руских градова".

Што се тиче свих изложених теорија о древноруским градовима, не треба одбацити ни једно размишљање. Можда би најпотпуније и најтачније било становиште да је унутрашњи развој градова заснован на развоју занатске производње и њеном одвајању од земљорадње био пресудан фактор у постанку и даљем напретку градских центара широм Русије, а да је спољна трговина и трговачки пут од севера до југа био такође важан чинилац у израстању древноруске државе и права. Таква средњовековна руска државно-правна симбиоза заслуга је и руских и норманских трговаца-војника, који су у значајној мери допринели да Кијевска Русија буде држава која заправо представља савез градова са њиховим околинама или областима, тј. земљама. Трговци и трговачки пут "од Варјага до Грка" сигурно су били незаобилазни чиниоци у постепеном изграђивању једнообразности најпре обичаја, а затим и обичајног и писаног права Русије од XI-XV века. Целокупно приватно право, а посебно стварно и облигационо право, било је на много вишем нивоу развитка него што је то било уобичајено за средњовековно друштво и државу уопште. То се десило захваљујући широко распрострањеној писмености међу свим слојевима друштва, развијеном робно-новчаном промету, веома заступљеном занатству и добро организованој и разгранатој унутрашњој и спољној трговини. То не би било могуће без постојања напредних и у сваком погледу стално растућих древноруских средњовековних градова. Начелно гледано, то није карактеристика средњовековног раздобља и феудалног поредка. Због тога, као и услед развијене економије и привреде древноруског друштва, са пуно основа се размишља о развијености руског средњовековног приватног права у целини и, самим тим, заступљености уговора облигационог права у древноруском правном систему.

Закључак

Древноруски градови били су основ развоја средњовековне Русије. Приватна својина, распрострањеност средњег и ситног земљишног поседа, робно-новчани промет, развијено занатство, добро организована разграната мрежа трговачких путева и свеобухватна повезаност градова предуслови су за висок степен развијености древноруског приватног права. Градско право северозападне Русије, битно другачије у односу на феудално право, одражавало је интересе слободних људи који су се бавили различитим професијама. Нови градски односи који су се постепено стварали, захтевали су и нову регулативу. То се пре свега огледа у приватноправним одредбама Псковске судне грамоте, јединог у целини сачуваног правног зборника једног древноруског града. У тим правним нормама опажају се нове тенденције руског средњовековног грађанског

права. Међу њима је највише одредаба посвећено уговорном облигационом праву. Оне су сигуран показатељ веома развијеног правног промета не само града Пскова, већ и других многобројних градова широм древноруских простора.

Литература

Владимирский-Буданов М.Ф. (2005), *Обзор истории русского права*, Москва: Издательский дом Территория будущего.

Греков Б. Д. (1944), *Киевская Русь*, Москва-Ленинград: Государственное издательство политической литературы.

Юшков С. В. (1939), *Очерки по истории феудализма в Киевской Руси*, Москва-Ленинград: Государственное издательство юридической литературы.

Ключевский, (1937), *Курс русской истории, том 1*, Москва: Государственное издательство политической литературы

Лихачев Д. С. (1996), *Повест временных лет*, Санкт Петербург: "Наука".

Никитский А. (1873), *Очеркъ внутренней истории Пскова*, С. Петербургъ: Типографія Замысловского, Большая Мъщанская.

Оти Р., Оболенски Д. (2003), *Историја Русије*, Београд: Клио.

Пресняков А. Е. (1938), *Лекции по русской истории*, Москва: Государственное издательство политической литературы.

Тихомиров, М. Н. (1956), *Древнерусские города*, Москва: Государственное издательство политической литературы.

Фроянов И. Я., Дворниченко А. Ю. (1988), *Города-государства Древней Руси*, Ленинград: Издательство Ленинградского университета 1988.

Aleksandar Đorđević, LL.D.
Teaching Assistant, Faculty of Law, University of Niš

***Ancient Russian Towns as a Social Framework
for the Development of Private Law***

Summary

In this paper, the author points out to the importance of the gradual establishment and evolution of the ancient Russian medieval towns as an important precondition for the development of private law. In the medieval European societies, that was not a common phenomenon. The Russian feudalism was specific as the exchange of goods for money existed in many towns. The craftsmanship and trade were highly developed as early as the 9th and 10th century. All major ancient Russian towns were linked by the important trade route leading from the Northern Sea to Constantinople. The internal development of these towns also contributed to the gradual establishment of economic grounds that preconditioned the development of Property Law and Law of Obligations in medieval Russia. Apart from the capital cities of Kiev and Moscow, the most important ancient Russian towns were Novgorod and Pskov.

Key words: *ancient Russian towns, private law, feudalism, craftsmanship, trade, Middle Ages.*